

stie ogólne porządku publicznego (w miastach). Nikt nie przeczy, iż problematyka ujęta przez autora była trudną i wielostronną. W sumie przecież Dorwart ujął jedynie *partes selectae* z zakresu wszechstronnej interwencji pruskiej monarchii w życie społeczne.

Omawianą książkę można określić jako studium syntetyczne legislacyjnej i administracyjnej działalności państwa brandenbursko-pruskiego w zakresie spraw „powszechnej pomyślności”. Wskazując na liczne priorytety rozwiązań pruskich, autor uniknął generalnie apologetycznego tonu właściwego nauce niemieckiej choć jej wpływ dawał się niekiedy nadmiernie odczuwać. Zaważył tu głównie brak pewnego szerszego tła porównawczego (zwłaszcza porównań z ciekawymi rozwiązaniami francuskimi doby Colberta oraz z w. XVIII). Mimo wielu sformułowanych powyżej zastrzeżeń nie ulega wątpliwości, iż omawiana praca służyć będzie jako wartościowe ujęcie polityki społecznej państwa brandenbursko-pruskiego.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

E. J. Stumbina, *Rewolucyonnyje sudy w Latwii w 1905 i 1917 godach*, Riga 1971, ss. 153.

Powstanie i rozwój radzieckiego systemu sądownictwa łączy się ściśle z powstaniem władzy radzieckiej. Powstawanie władzy radzieckiej w wyniku zwycięskiej rewolucji wymagało równocześnie stałego umacniania i rozwijania form zdobytej władzy. Troska o ład wewnętrzny, spokój i bezpieczeństwo obywateli wymagała zorganizowania równocześnie takiego sądownictwa proletariackiego, które ten ład i spokój by zapewniało. Podstawą działania takiego sądownictwa, w pierwszym okresie jego działalności była świadomość rewolucyjna.

Przyjmuje się, iż pierwszym aktem prawnym stanowiącym podwaliny radzieckiego sądownictwa był dekret o sądzie nr 1 z dnia 24 listopada 1917. Sądownictwo powołane na mocy tego dekretu, jego rozwój i formy działalności zostały dotychczas należycie omówione w nauce prawa radzieckiego, a także i w nauce polskiego prawa. Inaczej jednak przedstawia się sprawa, gdy chodzi o znajomość powstawania i rozwoju sądownictwa rewolucyjnego w okresie poprzedzającym Wielką Rewolucję Październikową, i to w poszczególnych krajach, wchodzących później w skład Związku Radzieckiego. Pracą wzbogacającą naszą wiedzę w tym zakresie w odniesieniu do Łotwy, jest monografia E. J. Stumbiny.

Autorka podjęła badania nad przyczynami i formami powstawania i rozwijania się sądów rewolucyjnych w latach 1905 - 1907 i w 1917 r., czyli w okresie zmian rewolucyjnych na Łotwie, poprzedzających Wielką Rewolucję Październikową. Łotwa, stanowiąca wówczas część składową państwa rosyjskiego, uzyskała swoją niepodległość państwową w 1918 r., do 1940 r. była republiką burżuazyjno-demokratyczną, a od 1940 r. wchodzi w skład ZSRR jako republika związkowa. Okres zainteresowań autorki odnosi się więc do sytuacji polityczno-społecznej na Łotwie, podobnej do ogólnej sytuacji na terenie także i innych ziem rosyjskich w tych latach.

Trafnie dokonała autorka podziału swoich rozważań w dwie jakoby odrębne części swej książki, wyraźnie odróżniające dwa różne okresy rozwoju rewolucji i państwa, a na tym tle dopiero odpowiednio przedstawia ukształtowanie sądów rewolucyjnych.

W pierwszej części swej monografii omawia źródła stanowiące podstawę teoretyczną dla powołania sądów rewolucyjnych i analizuje formy ich powstawania i działania w latach 1905 - 1907. Stwierdza, że wszelkie poglądy na powstawanie sądów rewolucyjnych należy ściśle rozważać z poglądami na rewolucję, jako niezbe-

nej drogi do obalenia istniejącego systemu władzy i powstania nowego systemu. Odrzucić należy zdaniem autorki wszystkie te stanowiska, w których wyrażono, iż sądy rewolucyjne rozwijały się w oparciu o program działalności systemu burżuazyjno-demokratycznego.

Autorka stwierdza, że przyczyną powołania sądów rewolucyjnych po rewolucji jest Program Partii — RCDRR (SDPRR/b), która już na II zjeździe w sierpniu 1903 r. wyraźnie wyraziła ideę powołania takich sądów, zorganizowanych według zasad wybieralności sędziów i równości wszystkich wobec prawa i w sądzie (s. 15 - 18).

Program ten odnosił się do całej Rosji. Na jego bazie poszczególne kraje kształtowały swoje, narodowe programy. W lipcu 1905 r. program taki powstał na Łotwie. Wynikało z niego, iż przyszłe sądownictwo rewolucyjne winno opierać się o następujące zasady: wybieralności sędziów, udziału ławników (w krajach nadbałtyckich nie było sądów przysięgłych ani sądów ławniczych), kolegialności w orzekaniu, odpowiedzialności sędziów przed wyborcami. W programie tym założono równocześnie, iż wprowadzenie i zorganizowanie sądownictwa rewolucyjnego powinno nastąpić w okresie dwóch lat po uzyskaniu władzy (s. 20).

Powołując się na materiał dokumentalny, autorka podaje, iż w latach 1905 - 1907 na terenie Łotwy powołano w niektórych rejonach sądy rewolucyjne, jednakże ich rzeczywista działalność była skromna. Zanikła ona nadto dość szybko, gdyż z dalszych dokumentów wynika, iż już w listopadzie i grudniu 1905 r. ekspedycje karne rozstrzeliwały sędziów tych sądów (s. 47).

Analizując charakter omawianych tutaj sądów, autorka wyraża pogląd, że należy wyraźnie zaznaczyć, iż posiadały one charakter klasowy, a nadto, że stanowiły one niewątpliwie załączek sądownictwa proletariackiego. Charakterystyczne jest to, że sądy rewolucyjne z 1905 r. działały w dwóch postaciach: 1) jako sądy socjaldemokratycznych organizacji w miastach (powołane przez komitety partyjne), 2) jako sądy gminne na wsiach (*wołocnyje sudy*), powoływane w drodze wyborów przez mieszkańców wsi i co charakterystyczne, w tym również przez kobiety.

Sądy rewolucyjne z 1905 r., pomimo swojej skromnej działalności wywarły jednak — zdaniem autorki — rzeczywisty i niewątpliwy wpływ postępowy na dalszy rozwój organizacji sądownictwa na Łotwie w latach 1905 - 1907. Już bowiem 21 grudnia 1906 r. odpowiednia podkomisja szerszego zespołu (s. 66 - 67) w sprawie zorganizowania sądownictwa burżuazyjnego państwa wyszła z założenia, iż sądownictwo to powinno zbliżyć się do obywatela. Stwierdzono, iż w organizacji tych sądów należy przyjąć zasadę niezawisłości politycznej sędziów (s. 69), a sędzia winien nadto posiadać znajomość stosunków panujących na danym terenie, oraz zwrócono uwagę na niezbędność języka narodowego w sądownictwie.

W części drugiej swej monografii autorka przedstawia drogi powstawania sądów rewolucyjnych w okresie rewolucji lutowej (marcowej) 1917 r. poprzedzającej Rewolucję Październikową. W roku 1917 na terenie Łotwy (podobnie jak i wszędzie na terenie Rosji), w odróżnieniu od roku 1905 istniało dwuwładztwo (oficjalna władza znajdowała się w rękach Rządu Tymczasowego, faktycznie — również rad delegatów robotniczych i żołnierskich). Ziemie łotewskie w tym okresie czasu zostały podzielone na dwie części: 1) okupowane przez wojska niemieckie, 2) pozostałe, nadal pozostające pod władztwem rządów burżuazyjnych.

Autorka w sposób szczegółowy analizuje tutaj drogi i koncepcje wprowadzania sądów rewolucyjnych na terenie ziem nie okupowanych, gdyż na terenie tych pierwszych obowiązywało prawo okupanta.

Najogólniej wywody jej można streścić w stwierdzeniu, iż były tutaj dwa zasadnicze nurty co do wprowadzenia tych sądów. Pierwszy z nich — to założenie, iż należy sądy rewolucyjne organizować przez rady robotnicze i żołnierskie w ramach istniejącego sądownictwa burżuazyjnego. Drugi nurt, wypływający z tzw. tez kwietniowych Lenina zakładał, iż należy teoretycznie dopracować organizację nowego są-

downictwa proletariackiego i wprowadzić go w miejsce dawnego — burżuazyjnego.

Autorka przeprowadza więc szczegółową analizę tych dróg i ich zmian co do powoływania tych sądów i wskazuje na trzy charakteryzujące się swoistą odmiennością etapy ich powstawania.

W pierwszym etapie, tj. bezpośrednio po Rewolucji Lutowej, Rząd Tymczasowy zmuszony był wprowadzić zmiany w organizacji nowego sądownictwa. Np. już w marcu 1917 r. wydano decyzję o powołaniu sądu tymczasowego (*Wremiennyj sud*) dla rozpatrywania spraw między żołnierzami, robotnikami i obywatelami (s. 90). W skład tego sądu wchodził: sędzia pokoju, przedstawiciel armii, przedstawiciel robotników. Sądy te rozpoznawały sprawy o przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu publicznemu, osobistemu i majątkowemu oraz o przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu.

10 kwietnia 1917 r. w Rydze tamtejsza Rada (*Sowiety*) postanowiła zreorganizować sądy pokoju przez włączenie przedstawiciela rady robotniczej i rady pracowników. Te niewątpliwie rewolucyjne zabiegi, zdaniem autorki, nie nabrały jednak większego znaczenia w praktyce.

W drugim etapie (lipiec — sierpień 1917 r.) widzimy tendencje do zorganizowania przez Rady własnego sądownictwa proletariackiego, obok istniejącego już burżuazyjnego. Jest to konsekwencja uświadomienia sobie przez Rady kontrrewolucyjnego charakteru Rządu Tymczasowego. Były to jednak raczej tendencje teoretyczne, bez bazy praktycznej.

W trzecim etapie, tj. po 21 sierpnia 1917 r., kiedy wojska niemieckie wkroczyły do Rygi, Rady podjęły działalność podziemną i uznano wtedy, iż bez rewolucji nie da się obalić władzy burżuazyjnej, a dopiero po zwycięstwie można zorganizować nowe sądownictwo proletariackie.

Z podanych tutaj okoliczności wynika, iż autorka w drodze przeprowadzonej analizy rozwoju sądownictwa w tym okresie potwierdziła wyrażoną już wcześniej tezę, iż sądy rewolucyjne mogą się rozwijać dopiero po uzyskaniu zwycięstwa w zdobyciu władzy na drodze rewolucji.

W rozważaniach swoich autorka zwraca uwagę na działalność w tym okresie czasu innych jeszcze organów o charakterze jurysdykcyjnym, które rozwinęły się wiosną i latem 1917 r. Są to tzw. sądy rozjemcze: a) *Primiritelnyja kamera* — rozstrzygający konflikty pomiędzy przedsiębiorcą a pracownikami; b) *Tretjejskij sud* — rozstrzygający spory między gospodarzami a pracownikami na wsi.

Rozwój tych organów był jednak utrudniony, gdyż przedsiębiorcy bojkotowali je, a i sami pracownicy nie korzystali z możliwości wniesienia sporu przed te urzędy. Organy te jednak, jak podaje autorka w swej działalności opierały się na następujących zasadach: kolegialności, wybieralności członków, odwoływania członków zespołów orzekających, kierowniczej roli Rad (s. 137). Są to te zasady, które stanowią w znacznym stopniu podwaliny sądów proletariackich. Także i te organy jurysdykcyjne stanowiły drogę do wprowadzenia późniejszego sądownictwa proletariackiego.

Rozprawa Stumbiny jest na pewno pracą ciekawą zarówno dla czytelnika Kraju Rad, jak i dla czytelnika polskiego. Pokazuje nam bowiem nie tylko fakty i drogi wiodące do powołania sądów rewolucyjnych przed Rewolucją Październikową, ale przede wszystkim wskazuje na tendencje teoretyczne, oparte na teorii Lenina, iż sądy rewolucyjne na Łotwie mogły powstać i rozwijać się dopiero po uzyskaniu władzy w wyniku rewolucji. Obalenie starego systemu władzy było warunkiem utworzenia nowej władzy, a tym samym organów tej władzy, wśród nich także sądownictwa.

Autorka w sposób trafny uzasadnia również stanowisko, iż niezbędność powołania bezpośrednio po zwycięstwie rewolucji sądów rewolucyjnych było jasnym i konsekwentnym programem Partii Komunistycznej tak w Rosji, jak i na Łotwie.

Praca Stumbiny zbliża naszą wiedzę w zakresie realizacji idei Partii do dróg powoływania sądów rewolucyjnych na Łotwie, w okresie walki rewolucyjnej o zdobycie władzy przez proletariát. Stanowi ona niewątpliwie dalszą cegiełkę do poznania mechanizmu tworzenia się organów władzy rewolucyjnej, w okresie poprzedzającym bezpośrednio Wielką Rewolucję Październikową, na przykładzie powstawania sądów rewolucyjnych na Łotwie.

TADEUSZ NOWAK (Poznań)

Piotr Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918 - 1934)*, Wrocław 1972.

W ostatnich latach literatura poświęcona dziejom państw bałtyckich wzbogaciła się o dwie interesujące pozycje. W roku 1970 ukazała się w Stuttgarcie praca Georga Raucha¹, w dwa lata później opublikował wyniki swych badań Piotr Łossowski². Nie miejsce tu na przeprowadzanie między nimi paraleli. Rauch stara się przedstawić dzieje Estonii, Litwy i Łotwy na szerokim tle ówczesnych układów międzynarodowych i wśród tych ostatnich szuka czynników determinujących losy omawianych krajów. Dla Łossowskiego odtworzenie wewnętrznych przemian, które legły na drodze krajów bałtyckich „od demokracji parlamentarnej do dyktatury” jest punktem wyjścia, pozwalającym na ustalenie prawidłowości ruchów społeczno-narodowościowych, i to nie tylko na omawianym terenie („dzieje krajów bałtyckich skupiają istotną część doświadczeń historycznych, które stały się udziałem całej Europy Środkowo-Wschodniej”, s. 22). Czy osiągnął swój zamiar i wyodrębnił cechy wspólne wydarzeń, które rozegrały się w Estonii, Litwie i Łotwie, a będące podstawą zamierzonego uogólnienia? Czy rzeczywiście kraje te prowadziły tak samodzielną politykę, jak można wnioskować z omawianej pracy? W jakim stopniu, wbrew głoszonym ówczesnie hasłom, była to droga specyficznie narodowa? Różnorakie powiązania gospodarcze i militarne, konieczność szukania kompromisów i dróg gwarantujących zachowanie suwerenności zapewne rzutowały w jakimś stopniu na poczynania ekip rządzących i opozycji. Tym bardziej że kraje sąsiadujące nie tylko interesowały się, lecz także posiadały dość znaczne rozeznanie w sytuacji wewnętrznej państw bałtyckich (vide s. 106).

Na powyższe wątpliwości trudno odpowiedzieć jednoznacznie. Sam autor uważa, że „omawiane kraje [...], choć zmierzały w tym samym kierunku, to jednak kroczyły odrębnymi drogami” (s. 283 - 284). Dodajmy, iż nie wydaje się bezsporne (nie negując istotnego i formalnego znaczenia przewrotów, które dokonały się w Estonii, Litwie i Łotwie), że drogi owe łączyły okresy faktycznie diametralne (demokracja parlamentarna—dyktatura). Ściślej biorąc, czy sytuację panującą w krajach bałtyckich do czasu przewrotów określić można mianem demokracji parlamentarnej. Zwróćmy bowiem uwagę, że stan wyjątkowy w Litwie wprowadzony w lutym 1919 r. obowiązywał (przynajmniej w części kraju, m. in. w Kowniu!) aż do drugiej połowy roku 1926. W tymże roku sejm wymógł postawienie przed sądem ludzi, których, jako niewygodnych dla rządu, od 4 lat trzymano w więzieniu, uchwalił amnestię, ograniczenie prawa kontroli druków zagranicznych i konfiskaty prasy, zezwolił na odbywanie zgromadzeń pod gołym niebem i zapewnił nietykalność osobistą oraz nienaruszalność pomieszczeń. 14 sierpnia 1926 r. „zarządzenie departamentu ochrony [...] nakazuje naczelnikom powiatów wpisywanie do pasz-

¹ Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, Stuttgart 1970.

² Piotr Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918 - 1934)*, Wrocław 1972.